JUOZAS VALČIUKAS

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

TEISĖ Į SAŽINĖS LAISVĘ VAKARUOSE: UŽMIRŠTOJI TEISĖ?

Right to Freedom of Conscience in the West: Forgotten Right?

SUMMARY

The right to freedom of conscience as an inseparable part of human dignity plays an important role in a secular world. All the transformations of a right to freedom of conscience in a legal as well as in a factual reality permit one to predict the direction Western legal tradition and its human rights doctrine moves forward. Some creators of the Universal Declaration of Human Rights even suggest that this right is “a sacred right” which, according to them, gives a human being his value and dignity. The goal was to defend the value of freedom of conscience with legal instruments of the highest level. This article analyses the right to freedom of conscience trying to clarify its content and to answer a question why this fundamental right could or could not be treated as a forgotten right. The introductory part relates some important aspects of its historical development.

SANTRAUKA

Teisė į sąžinės laisvę, kaip teisės į žmogaus orumą neatsiejama dalis, visų žmogaus teisių kontekste atlieka išskirtinį vaidmenį sekuliariame pasaulyje. Šios teisės padėtis ir transformacijos teisinėje ir faktinėje realybėje leidžia prognozuoti, kur link juda Vakarų teisės tradicija ir nuo jos neatsiejama žmogaus teisių doktrina. Galų gale, kaip keičiasi požiūris į žmogų, į patį žmogiškumą ir jo prigimtį. Kalbant apie teisės į sąžinės laisvę išskirtinumą, dalis Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos kūrėjų net siūlė dokumento tekste ją pavadinti šventa teise, kuri, pasak jų, suteikia žmogui jo vertę ir orumą. Tokiu būdu buvo siekiama sąžinės laisvės vertybę apsaugoti aukščiausio lygio teisinėmis priemonėmis. Šiame straipsnyje analizuojama teisė į sąžinės laisvę siekiant išgryninti jos turinį ir pabandyti atsakyti, kodėl teisė į sąžinės laisvę galėtų arba negalėtų būti laikoma užmirštąja teise.

IVADAS

Kaip teigia JAV Aukščiausiasis teis- mentalios kaip istorijos ir tradicijos daly-
mas, žmogaus teisės ir laisvės yra funda- kas, tačiau jos kyla ne tik iš istorinių šal-

RAKTAŽODŽIAI: teisė, sąžinės laisvė, orumas, tradicija, visuotinė žmogaus teisių deklaracija.

KEY WORDS: right, freedom of conscience, dignity, tradition, universal declaration of human rights.

tinų. „Jos gimsta, be kita ko, iš vis labiau informuoto suvokimo apie tai, kaip konstituciniai imperatyvai apibrėžia laisvę, aktualią mūsų gyvenamam laikotarpiui.“¹ Kalbama apie kintantį kultūrinį, istorinį kontekstą, apie besikeičiančius visuomeninius santykius ir tai, kad teisė yra pakankamai dinamiška žengti kartu su socialinės pokyčiais. Minėtoje byloje, kuri lietė vienos lyties santuokos klausimą, su teismo išvadomis nesutikęs teisėjas Antonin Scalia savo atskirojoje nuomonėje klausė, kaip visa tai apskritai gali pagimdyti žmogaus teisę². Šiuo atveju kvestionuojama teisės aiškinimo metodologija ir teismo daugumos argumentacija. Iš tikrųjų, teisė Vakaruose su laiku išsigryni, evoliucionuoja, atliepdama gyvenamojo laiko vertybes, ir teisės į sąžinės laisvę atvejais gali būti laikomas tokios žmogaus teisės gimimo pavyzdžiu.

Sąžinė ir jos laisvė yra XVI–XVII amžiaus Reformacijos įvykių iškelta į paviršių moralinė žmogaus vertybė, kuri sekuliariame pasaulyje pamažu įgavo tik sau būdingą reikšmę ir turinį. Iki tol ir, reikia pasakyti, ilgą laiką po to, sąžinės laisvė buvo prilyginta išimtinai jos religinei dimensijai. Biblijoje kalbama apie sąžinę kaip įstatymą užrašytą žmogaus širdyse (Šventasis Raštas, iš Laiško romiečiams 2, 15), apie sąžinę kaip liudijimą vadovautis iš Dievo einančiu šventumu bei nuoširdumu (Šventasis Raštas, iš Antrojo laiško korintiečiams 1, 12). Romos laiku po Konstantino atsivertimo į krikščionybę gimė naujas politinis ir religinis projektas, įkvėptas krikščionybės, kuriam esant laikinos pasaulietinės valdžios ir religinės sąžinės konfliktui, žmogus turėjo klausyti pastarosios (Wilkens 2019:

39–41). Protestantizmo laikotarpiu sąžinės laisvė buvo religijos laisvės sinonimas, tiesa, tos laisvės buvo pakankamai ribotai. Pavyzdžiui, XVI a. pirmoje pusėje Niurnberge protestantų valdžia uždarinėjo vienuolynus, o vietos vienuolės rašė turinčios viltį, jog garbingieji miesto vadovai netaikys spaudimo priemonių dalykuose, kurie lietė jų sąžinės reikalus, nes Dievas tikisi, kad sąžinė bus laisva (Wilkens 2019: 50). Sąžinė buvo laikoma Dievo balsu, o šaukimasis sąžinės reiškė tikėjimą į Dievą. XVII amžiuje Johnas Locke'as sąžinės laisvę laikė kiekvieno žmogaus prigimtinė teise, taip pat pažymėjo, kad sąžinės laisvė apima laisvę išpažinti savo religinį tikėjimą³. J.-J. Rousseau sąžinę vadino neklystančiu teisėju apie gerį ir blogį, darančiu žmogų panašų į Dievą (Taylor 2007: 204), o Amerikos Konstitucijos tėvas James Madisons XVIII pabaigoje siūlė įtvirtinti Konstitucijoje sąžinės teisių apsaugą⁴. Paminėta J. Madisono mintis liko tik pasiūlymu, o Amerikos Konstitucijos pirmoji pataisa įtvirtino religinės laisvės apsaugą. Tačiau ką reiškia ir ką apima religijos laisvė? Religinė laisvė, kaip teigia Luke'as Goodrichas, reiškia tai, kad valdžia protingose ribose palieka Amerikoje religiją kiek įmanoma ramybėje ir nesikiša į su ja susijusius žmogaus reikalus tol, kol nepažeidžiamos kitų asmenų teisės (Goodrich 2019: 20).

Amerikos teismai tik XX amžiaus antroje pusėje pradėjo kalbėti atskirai apie sekuliarių ir religinių įsitikinimų laisvės apsaugos svarbą. Paradoksalu, bet, atrodo, yra pagrindo teigti, kad religijos ir tuo pačiu jos laisvės kaip Vakarų identiteto dalies saugojimu, be bažnyčios, il-

giausiai užsiėmė būtent teismai. Tiesa, buvo ir išimčių XX a. pirmos pusės Amerikoje. Štai 1943 metais iškilo klausimas, kaip vertinti JAV Konstitucijos pirmąją pataisą ir jos religinės laisvės nuostatą į kariuomenę atsisakančio eiti vyro atveju, kai atsisakymas motyvuojamas visai ne religiniais įsitikinimais. Kaip tuomet teigė teismas, „prieštaravimas dalyvauti bet kokiame kare bet kokiomis aplinkybėmis gali būti laikomas nuoširdžiu asmens atsaku į vidinį mentorių, vadinkite jį sąžine ar Dievu, kuris daugeliui yra tolygu tam, kas visada buvo suprantama kaip religinis impulsas“⁵. Nepaisant šiuo atveju priimto palankaus sprendimo, tokiais atvejais JAV teismai dažniausiai pažymėdavo, jog reikalingas išimtinai religinis tikėjimas, kad būtų galima asmeniui pritaikyti konstitucinę religinės laisvės nuostatą. Tačiau jau 1970 m. byloje dėl vyro, atsisakiusio tarnauti kariuomenėje remiantis savo įsitikinimais, prieštarau-

jančiais karui, JAV Aukščiausiasis Teismas pareiškė, kad turėjimas nuoširdžių ir gilių įsitikinimų, kurie yra grynai moralinio ar etinio pagrindo ir turinio ir kurie neleidžia asmeniui dalyvauti jokiame kare ir jokiomis aplinkybėmis, yra pakankamai „religiniai“, kad asmuo būtų atleistas nuo karinės tarnybos⁶. Tokiu būdu Amerikos teismų praktikoje, kaip ir Europos teismuose, sąžinės laisvės ir religijos laisvės santykis pamažu pradėjo ryškėti, sąžinės sąlygoti asmens veiksmai nustojo būti aiškinami ieškant religinio atspalvio ar pagrindo.

Paradoksalu, bet gali būti, kad šiandieną Vakaruose teisė į sąžinės laisvę pamažu atsiduria šešėlyje. Pasak KanaDOS teisės specialistės, Kandoje teisė į sąžinės laisvę ne tik kad užmiršta, bet teismai ir teisininkai sąmoningai stengiasi išvengti jos taikymo (Waldron 2013: 202). Kyla pagrįstas klausimas, ar tokia tendencija pastebima ir kitur Vakaruose.

TEISĖS Į SĄŽINĖS LAISVĘ SAMPRATA

Kada kalbama apie sąžinės laisvę ir jos teisinę apsaugą, turima galvoje mažiausiai keletas dalykų. Kalbama apie asmens turimą moralinį įsipareigojimą, kuris saisto jį ir jo veiksmus. Iš to kyla asmens moralinė atsakomybė įsipareigojimus vykdyti, jų laikytis. O tam reikalinga moralinė (sąžinės) laisvė, kurią turint, galima nevaržomai gyventi pagal savo turimus įsitikinimus. Būtent toji moralinė laisvė ir yra saugoma teisės, konkrečiai, teisės į sąžinės laisvę. Kalbama apie grynai sekuliaraus pobūdžio įsitikinimus, bet ne religinio tipo įsitikinimus, kylančius iš priklausymo tam tikrai reli-

ginei bendruomenei. Tiek viena grupė įsitikinimų, tiek ir kita kyla iš sąžinės ir natūralu, kad tiek sąžinės laisvė, tiek ir religijos laisvė Vakarų pasaulyje, grindžiamo teisinės valstybės principais, yra saugoma teisės instrumentais.

Teisė į sąžinės laisvę yra fundamentali žmogaus teisė, kuri apima platų spektrą žmogaus įsitikinimų ir praktikų, atspindinčių tam tikras pažiūras, kylančias iš asmens pasirinkimų. Itin dažnai sąžinės, tikėjimo ar religijos bei minties laisvės, kaip minėta, yra viena asmeninė žmogaus laisvė. Visiems žinoma, kad teisės aktuose teisė į sąžinės laisvę daž-

nai minima kartu su teise į minties bei tikėjimo arba religijos laisvę. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnis, kaip ir daugelio kitų nacionalinių valstybių konstitucijos, vienoje gretoje išvardina visas tris laisves. Teigiama, kad Europos teisėje sąžinės laisvė apskritai buvo integruota į minties ir religijos laisvę (Taylor 2005: 7–9). Vienaip ar kitaip, visos trys turi tiek panašumų, tiek ir skirtumų.

Kalbant apie panašumus, tai jos yra netarpiškai susijusios su žmogaus įsitikinimais, kurie apima pažiūras, jausmus, nuostatas, pasaulėžiūras, tikėjimo ir netikėjimo dalykus ir pan. Teisė į sąžinės, teisė į minties ir teisė į tikėjimo laisvę užtikrina įvairių pažiūrų žmonėms teisę gyventi drauge atviroje, teisingoje ir darnioje pliuralistinėje visuomenėje. Pliuralizmas reiškia tokį socialinių santykių modelį, kai žmonės laisvai pasirenka skirtingas ir neretai nesuderinamas vertybių sistemas bei gerovės sampratas (MacLure, Taylor 2011: 10). Visoms trimis būdinga ir tai, kad jos gali turėti dvi dimensijas: vidinę ir išorinę. Vidinė dimensija reiškia žmogaus laisvę turėti savo religinius, mokslinius, filosofinius, su pasaulėžiūra, asmeninės sąžinės nuostatomis susijusius ar pan. įsitikinimus. Išorinė dimensija reiškia laisvę visa tai išreikšti, praktikuoti, viešinti vienaip ar kitaip pasidalinant savo įsitikinimais su kitu žmogumi, visuomene. Vidinės dimensijos rėmuose minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės yra absoliučios žmogaus laisvės ir neliečiamo privataus gyvenimo dalis, kurios apsaugą teisinėmis priemonėmis garantuoja valstybė. Tuo tarpu išorinė aptariamų laisvių dimensijos prasme jos gali patirti tam tikrų syvar-

žymų, kadangi valstybė turi pareigą užtikrinti, kad žmogus, naudodamasis jam garantuojamomis minties, tikėjimo ir sąžinės laisvėmis, nepažeistų kitų asmenų teisių ir laisvių. Dviejų dimensijų skirtis tiek teisės tekstuose, tiek ir teismų interpretacijoje yra įprasta Vakarų teisiename diskurse, kai skiriamoji linija brėžiama tarp neribojamo ir privataus *forum internum* bei teisės išoriniam pasireiškimui (Taylor 2005: 19).

Tikėjimo, minties ir sąžinės laisvių išskyrimas į atskiras sąvokas nėra savi tikslis dalykas. Jos turi skirtumų. Minties laisvė yra laisvė formuluoti asmeninius sprendimus ir mokytis iš jų klaidų. Apskritai teisė į minties laisvę reiškia asmens laisvę panaudoti savo protą formuojant savo vidinę poziciją, vertinimą. Teisė žinoti tiesą ir jos siekti neatsiejama nuo minties laisvės. Negalima sutikti su teiginiu, esą minties laisvė skiriasi nuo religijos ir sąžinės laisvės tuo, kad ji nefunkcionuoja išoriškai, bet lieka išimtinai žmogaus mąstymo viduje (Domingo 2015: 9). Religijos bei sąžinės laisvė turi tiek vidinę, tiek ir išorinę dimensiją, taip pat ir minties laisvė, kurios išorinės dimensijos apsaugos dalykai dažniausiai aptariamai kuriame nors kitame Konstitucijos ar tarptautinės sutarties straipsnyje, bet ne ten, kur minimos vienoje gretoje visos trys teisės.

Tikėjimas dabartiniame lietuvių kalbos žodyne apibūdinamas kaip religijos išpažinimas, kaip religijos pažiūrų sistema, tikyba (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas 1993: 844). Tame pačiame žodyne religija apibūdinama kaip tikėjimas, kad egzistuoja atgamtinės jėgos (Dievas arba dievai, dvasios ir pan.) (Dabartinės

lietuvių kalbos žodynas 1993: 653). Daugybę amžių sąžinės laisvė buvo neatsiejama nuo religijos laisvės, vadinama vienu bendru pavadinimu „religinė sąžinė“. Apsaugoti sąžinę buvo tas pat, kaip apsaugoti religiją. Dar daugiau, sąžinės laisvė saugojo veiksmus, paremtus religija, bet tikrai ne tuos, kurie buvo grindžiami sekuliariais moraliniais įsitikinimais (McConnell 1990: 1421-1425). Vis dėlto religija, tiksliau, religiniai įsitikinimai kyla iš vidinio įsitikinimo (Wilken 2019: 11), vidinės savasties dalykų. Kaip ir sekuliaraus pobūdžio įsitikinimai.

Religija sekulariame pasaulyje yra kiekvieno žmogaus sąžinės reikalas (Wilken 2019: 57). Strasbūro teismas papildoma teigdamas, kad religijos laisvė, taigi ir religiniai įsitikinimai, visų pirma yra asmeninės žmogaus sąžinės reikalas⁷. Sąžinę žodynai apibūdina kaip protinį ir emocinį savo veiksmų įvertinimą pagal istoriškai susiformavusias moralės normas. Sąžinės terminą į krikščionių žodyną atnešė apaštalas Paulius, kuris teigė, kad sąžinė įpareigoja žmones daryti tai, kas užrašyta jų širdyse. Remdamasis Pauliaus žodžiais, ne vienas autorius sąžinę vadino prigimtiniu moraliniu jausmu, įsitvirtinusi žmogaus širdyje (Wilken 2019: 17). Dėl sąžinės atliekamo

pedagogo žmogui vaidmens ji turi būti laisva. Pagal filosofinį požiūrį sąžinę suvokti reikėtų dvejopai: kaip moralinį gebėjimą, kuris parodo žmonėms jų moralines pareigas ir skatina jas vykdyti, ir kaip praktinį moralinį sprendimą, kuris žmonėms pasako konkrečioje situacijoje, kokie yra jų moraliniai įpareigojimai (Peschke 1997: 208). Teisė į sąžinės laisvę apsaugo moralinius apsisprendimus, susijusius ne tik su religiniais klausimais, tad sąžinė neturėtų būti prilyginta religinei sąžinei. Apskritai sąžinė yra universalesnė žmogiškosios prigimties dalis negu religija (Waldron 2013: 195). Religijos laisvė turi būti matoma kaip sąžinės laisvės subkategorija (MacLure, Taylor 2011: 90). Tai patvirtina ir Europos Žmogaus Teisių Teismo argumentacija, kurioje teigiama, kad religijos laisvė yra asmeninės žmogaus sąžinės dalykas⁸. Teisė į sąžinės laisvę žmones daro savo sąžinės sprendimų ir pasirinkimų suvereniais, kurie tokiu būdu apsibrėžia asmeninį gyvenimo planą. Tiesa, individualūs sąžinė pagrįsti įsitikinimai, atskirti nuo religijos, yra sunkiau įrodomi ar suvokiami negu religija paremti įsitikinimai, bet tai nereiškia, kad jie turėtų būti atmesti kaip neteisingi ar kaip tokie, kuriems nereikalinga teisinė apsauga.

TEISĖ Į SĄŽINĖS LAISVĘ VISUOTINĖJE ŽMOGAUS TEISIŲ DEKLARACIJOJE

Siekiant suprasti, kaip Deklaracijos kūrėjai planavo teisę į sąžinės laisvę išdėstyti tekste, verta sugrįžti į 1947–1948 metus, kada vyko intensyvūs Deklaracijos teksto rengimo darbai. Deklaracijos teksto 18 straipsnyje, kuriame kalbama

apie teisę į minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę, išsamiau neaptariama, kas turima galvoje žodžiais „mintis“, „sąžinė“ ir „tikėjimas“. Kuriant tekstą valstybių atstovai sutarė dėl teisės laisvai mąstyti, tačiau tikrieji ginčai prasidėjo tada, kai

klausimas palietė įsitikinimų raiškos laisvę, sąžinės laisvę⁹. Diskusijos stabtelėjo ties sąžinės laisvės klausimu, kai teksto rengėjų tarpe atsirado siūlymų nepalikti sąžinės laisvės kategorijos, kaip įprastai, teisės į religijos laisvę šešėlyje. Libano valstybės atstovas Charles Malikas pažymėjo, kad žmogaus teisių iššūkiai, kuriuos Deklaracijos priėmimo metu patiria Jungtinės Tautos, yra visiškai nauji. Deklaracijos teksto rengėjams jis pateikė tam tikrų bendrų principų rinkinį, kurį sudarė keturi fundamentalūs žmogaus teisių principai. Tai tapo šaltiniu rengiant teksto galutinę versiją, kas liečia teisės į sąžinės bei religijos laisvę klausimus. Paminėtini keletas pasiūlyto principų rinkinio teiginių: „Žmogus yra svarbesnis negu rasinė, nacionalinė ar kitokia grupė, kuriai jis priklauso“; „Švenčiausia ir labiausiai neliečiama žmogaus duotybė yra jo protas ir sąžinė, įgalinantys jį suprasti tiesą, laisvai pasirinkti ir egzistuoti“; „Socialinė grupė, kuriai asmuo priklauso, gali, kaip ir pats žmogus, būti neteisi ir teisi: vienintelis teisėjas yra pats žmogus“. Prigimtinės teisės atstovai, asmeninių teisių propaguotojai, tikinčiųjų bendruomenės, aišku, išreiškė palaikymą tokiems Maliko siūlymams, tačiau Deklaracijos teksto kūrėjų gretose

pritariančiųjų gretos nebuvo didelės. Ne vienas išsakė nuogastavimą, esą „net jei ir ponas Malikas sakosi kalbantis tokių iš esmės vakarietiško idėjų kaip žmogaus orumas ir žmogaus teisės vardu, Vakarai nepaskyrė Libano jiems atstovauti“ (Hazard 1947: 1100).

Nors Maliko siūlytoms mintims dėl sąžinės laisvės ir neatsirado daug vietos Deklaracijos tekste, šiame dokumente net du straipsniai yra neatsiejami nuo sąžinės laisvės vertybės. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos pirmame straipsnyje įtvirtinta, kad „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis; Jiems yra suteiktas protas ir sąžinė, ir jie turi elgtis vienas su kitu kaip broliai“. Be to, Deklaracijos 18 straipsnyje teigiama, kad „Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę; Ši teisė apima laisvę keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, mokant, praktikuojant tikėjimą, laikant pamaldas ir atliekant apeigas“¹⁰. Galima sakyti, kad abu paminėti straipsniai rodo Maliko ir kitų Deklaracijos kūrėjų įsitikinimą, kokią vietą ir reikšmę Vakarų teisėje ir gyvenime turi užimti teisė į sąžinės laisvę.

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJA IR TEISĖ Į SĄŽINĖS LAISVĘ

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK) 9 straipsnyje įtvirtinta teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę. Konvencijos 9 straipsnį sudaro dvi dalys. Pirmoje da-

lyje teigiama: „Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; tai teisė laisvai keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, laisvai skelbti savo

religiją ar tikėjimą, laikant pamaldas, atliekant apeigas, praktikuojant tikėjimą ar jo mokant.¹¹ Antroje dalyje numatyti teisės į minties, sąžinės ir religijos laisvę tam tikri ribojimai ir jų apimtys. Aišku, šie ribojimai galimi taikyti tik išorinėms paminėtų teisių pasireiškimo formoms, kadangi šios teisės, būdamos tik mūsų galvoje, mintyse ar pan., tai yra būdamos neišreikštos viešai, išlieka absoliučiomis žmogaus teisėmis, kurių ribojimas yra negalimas. Iš Konvencijos 9 straipsnio tekstinės konstrukcijos galima pastebėti, kad tai yra viena iš santykinų žmogaus teisių, kurių ribojimas tam tikromis aplinkybėmis įmanomas. Be to, teksto pirmoje pusėje nors ir postuluojamas visų trijų laisvių visetas, vėliau tekste kalbama tik apie vienos iš jų, tai yra religijos laisvės, išraiškos teisę.

Teismo praktikoje teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę laikoma vienu iš demokratinės visuomenės pagrindų. Paskutinių dviejų dešimtmečių kontekste, kaip nurodoma 2019 m. gruodį išleistoje EŽTT sprendimų, susijusių su Konvencijos 9 straipsniu, apžvalgoje, bylų skaičius nuolat auga dėl šių trijų laisvių reikšmės visuomeniniame diskurse, nes minties, sąžinės ir religijos laisvės yra vienos svarbiausių žmogaus identiteto ir jų gyvenimo koncepcijos elementų, reikšmingų tiek religingiems asmenims, tiek ir ateistams, agnostikams, skeptikams, neapsisprendusiems dėl tikėjimo reikalų¹². Apžvalgoje iš esmės apibendrinta EŽTT praktika, susijusi apskritai su Konvencijos 9 str. taikymu. Siekiant nesikartoti, toliau straipsnyje trumpai apibendrinama keletas įžvalgų iš teisės

į sąžinės laisvę taikymo Strasbūro teismo praktikoje.

Daugelyje panašių bylų EŽTT pabrėžia, kad religijos laisvė yra asmeninės sąžinės reikalas. Tiesa, *Eweida ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* byloje EŽTT papildė teiginį, pažymėdamas, kad religinė laisvė yra tiek asmeninės žmogaus minties, tiek ir sąžinės reikalas¹³. Kaip tiksliau apibūdina religinės ir sąžinės laisvės santykį Strasbūro teismas? Atsakant pasitelkti galima keletą teismo sprendimų. EŽTT sprendime *Bayatyan prieš Armėniją* nagrinėtas klausimas, susijęs su Armėnijos valstybės veiksmais nubaudžiant asmenį, atsisakiusį tarnauti kariuomenėje dėl jo religinių įsitikinimų. Pareiškėjas priklausė Jehovos liudytojų grupei, kurios religinės nuostatos nesusiderinamos su pareiga tarnauti kariuomenėje. Teismas, aiškindamas, ar Armėnijos valdžios sprendimas nubauti atsisakiusįjį tarnauti kariuomenėje buvo būtinas demokratinėje visuomenėje, teigė, jog Konvencijos 9 straipsnyje įtvirtinta minties, sąžinės ir religijos laisvė turi, be kita ko, ir religinę dimensiją, kuri aktuali siekiant apsaugoti tikinčiųjų teises¹⁴. Toks teiginys suponuoja tai, kad minties, sąžinės ir religijos laisvė apima ir kitokio tipo dimensiją, kuri aktuali siekiant apsaugoti asmenis, besivadovaujančius moralinėmis, filosofinėmis, iš sąžinės kylančiomis nuostatomis ar įsitikinimais. Tai, kad šalia religinės dimensijos išskirtina ir sekuliarioji dimensija, kurios esmė užtikrinti visų kitų, išskyrus religinių, įsitikinimų apsaugą, puikiai iliustruoja 1978 m. priimtas sprendimas. Jame teigiama, kad pacifiz-

mą kaip filosofiją apima teisė į minties ir sąžinės laisvę. Pažymėtina, kad šioje vietoje nors ir komentuotas Konvencijos 9 straipsnis, tačiau nebuvo paminėta teisė į religijos laisvę. Pareiškėjos pacifistinis požiūris teismo buvo aiškinamas kaip sekuliarios prigimties įsitikinimas, saugomas Konvencijos 9 straipsnio¹⁵. Sekuliarios ir religinės dimensijos santykį paaiškina kitame EŽTT sprendime išsakyti žodžiai, kad Konvencijos 9 straipsnis saugo keletą įsitikinimų sričių, tai yra žmogaus asmeninių moralinių įsitikinimų ir žmogaus religinių įsitikinimų sferas¹⁶.

Iš beveik trijų šimtų keturiasdešimt penkių EŽTT pateiktų sprendimų, priimtų iki šios dienos, kuriuose buvo sprendžiamas klausimas dėl Konvencijos 9 straipsnio taikymo, didžiojoje daugumoje sprendimų EŽTT nagrinėjo bylas išimtinai religinės šio straipsnio dimensijos šviesoje. Taip yra labiausiai dėl nagrinėti pateiktų klausimų, kurie liečia religinių organizacijų ir bendrijų bei religinius įsitikinimus turinčių asmenų teises ir jų apsaugos Konvencijos instrumentu klausimą. Pažymėtina ir tai, kad didelėje dalyje susijusių sprendimų teismas linkęs pabrėžti Konvencijos 9 straipsnio religinę ir sekuliariąją dimensiją. Religijos laisvė aiškinama kaip asmeninės žmogaus sąžinės klausimas. Tai lemia Vakarų daugeliu atvejų pasirinktas sekuliarizmo kursas, bažnyčios ir valstybės atskyrimo principas, asmeninio pobūdžio teisių ir laisvių reikšmingumas šiuolaikiniuose Vakaruose. Kita vertus, EŽTT neretai susi-

duria ir su tokiais bylomis, kuriomis, be kita ko, keliama Vakarų teisės paradigmos pasirinkimo klausimai. Ta pati *Lautsi ir kiti prieš Italiją* byla¹⁷, kurioje akivaizdžiai susidūrė bendruomeninė ir liberalioji teisės paradigmos, kada pirmoji akcentuoja istorinio/kultūrinio konteksto svarbą visuomenės/bendruomenės (jos identiteto) evoliucijai, o antroji dėmesio centre išlaiko asmeninių teisių ir laisvių prioritetą. Teisės paradigmos klausimas yra ir žmogaus asmeninės teisės į sąžinės laisvę apimties ir ribų klausimas. Šioje vietoje nesigilinant į daug kartų nagrinėtą *Lautsi* bylą, reikėtų tik paminėti šios bylos vieno iš teisėjų Gionanni Bonello atskirąją nuomonę, kuri aktuali straipsnyje nagrinėjamai temai. Kaip teigė iš Maltos kilęs EŽTT teisėjas, Europoje sekuliarizmas yra pasirinkimo reikalas, bet religijos laisvė – ne. Turima galvoje ištis skirtingą Europos šalių istorinį/kultūrinį vystymosi kelią, religijos ir sekuliarizmo vietą tam tikros Europos tautos ir jos žmonių mąstysenoje, istorinėje patirtyje. Galima papildyti G. Bonello teiginį sakant, kad Europoje sekuliarizmas yra pasirinktinis dalykas, bet religijos kaip ir sąžinės laisvė – jokių būdu ne. Juk būtent laisvės (religijos, sąžinės ir pan.) idėja ir jos realizavimo patirtis Vakaruose (Europoje), ar tai būtų valstybė, skelbianči Konstitucijoje save krikščioniška ar sekuliarizmo principu grindžiama šalimi, yra tas teisiniais instrumentais saugomas skiriamasis ženklas ir laimėjimas, kuris skiria Vakarų pasaulį nuo kitų civilizacijų.

IŠVADOS

Teisė į sąžinės laisvę – Reformacijos judėjimu išryškėjusi ir palaipsniui Vakaruose savo reikšmę bei turinį įgavusi teisė. Su Vakarų socialinėmis, teisinėmis transformacijomis buvo glaudžiai susiję ir teisės į sąžinės laisvę sampratos pasikeitimo dalykai.

Nors teisė į sąžinės laisvę įtvirtinta nacionaliniuose ir tarptautiniuose dokumentuose dažniausiai tame pačiame straipsnyje kartu su minties bei religijos laisvėmis, tarp šių laisvių esti tiek panašumų, tiek ir skirtumų. Teisė į sąžinės laisvę labiausiai sietina su žmogaus turima sekuliaraus pobūdžio įsitikinimų, saugomų teisiniais instrumentais, visuma.

Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos kūrėjai dokumento tekste planavo teisei į sąžinės laisvę suteikti absoliučios ir šventos teisės statusą. Už tokią teisę į sąžinės laisvę formuluotę labiausiai pasisakė Ch. Malikas. Libano atstovas Deklaracijos tekstui, susijusiam su sąžinės laisvės klausimu, suformulavo keturių principų rinkinį, kuris atspindėjo vė-

liau priimtame Deklaracijos tekste. Nors ir dalies Maliko idėjų bei formuluočių buvo atsisakyta, teigiama, kad būtent jo pastangomis asmeninei žmogaus teisei į sąžinės laisvę paskirti net du Deklaracijos straipsniai (1 ir 18 str.).

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos analizė parodė, kad teismas, nagrinėdamas Konvencijos 9 straipsnio turinį, išskiria minties, sąžinės ir religijos laisvės religinę dimensiją, kuri aktuali siekiant apsaugoti asmenų religinius įsitikinimus. Be to, teismo praktikoje galima išvelgti ir kitą dimensiją, susijusią su moralinėmis, filosofinėmis, iš asmens sąžinės kylančiomis nuostatomis ar įsitikinimais. Tokios, vadinkime, sekuliarios dimensijos esmė yra užtikrinti visų kitų – išskyrus religinius – įsitikinimų apsaugą. Tai puikiai iliustruoja dalis Strasbūro teismo sprendimų, kuriuose, pavyzdžiui, kalbant apie pacifistinių įsitikinimų arba pacifizmo kaip asmens gyvenimo filosofiją, Strasbūro teismas teigia juos esant būtent teisės į minties ir sąžinės laisvės apsaugos objektu.

Literatūra

- Domingo Rafael. 2015. *Restoring freedom of conscience*. Journal of Law and religion 30.2. 2015.
- Goodrich Luke. 2019. *Free to Believe: The Battle Over Religious Liberty in America*. Colorado Springs: Multnomah.
- Hazard John N. 1947. *The Soviet Union and a World Bill of Rights*. Columbia Law Review, Vol. 47, No. 7.
- Maclure Jocelyn, Taylor Charles. 2011. *Secularism and Freedom of Conscience*. Cambridge: Harvard University Press.
- McConnell Michael. 1990. *The origins and historical understanding of free exercise of religion*. Harvard Law Journal 103 (1990).
- Peschke Karl. H. 1997. *Krikščioniškoji etika: bendroji moralinė teologija*. Vatikano II Susirinkimo dvasia (1 tomas). Vilnius: Katalikų pasaulis.
- Roy Oliver. 2019. *Is Europe Christian?* London: C Hurst & Co Publishers Ltd.
- Sachs Albie. 2009. *The Strange Alchemy of Life and Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Scalia Antonin. 2019. *On Faith: Lessons from an American believer*. Edited by Christopher J. Scalia and Edward Whelan. New York: Crown Forum.
- Taylor Charles. 2007. *A Secular Age*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Taylor Paul M. 2005. *Freedom of Religion: UN and Human rights law and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wicclair Mark R. 2011. *Conscientious objection in health care: an ethical analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wilken Robert Louis. 2019. *Liberty in the Things of God: The Christian origins of Religious Freedom*. New Haven: Yale University Press.

Nuorodos

- ¹ JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Obergefell prieš Hodges*, 576 U.S. (2015). 18-19 psl.
- ² JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Obergefell prieš Hodges*, atskiroji teisėjo Scallia nuomonė, 8 psl.
- ³ John Locke, A Letter concerning Toleration, 11th ed. (London: 1812), Electronic Text Center, University of Virginia Library: <https://web.archive.org/web/20130827232000/http://etext.lib.virginia.edu/etcbib/toccer-new2?id=LocTol.xml&images=images/modeng&data=/texts/english/modeng/parsed&tag=public&part=all>
- ⁴ *The Federalist: A commentary on the Constitution of the United States*. Edited by Robert Scigliano. New York: The Modern Library. 2001. P. 53-61.
- ⁵ JAV Apeliacinio teismo sprendimas byloje *United States versus Kauten*, 133 F 2d 703 (1943).
- ⁶ „Jei asmuo giliai ir nuoširdžiai laikosi savo įsitikinimų, kurie yra grynai etininiai ar moraliniai savo šaltiniu ir turiniu ir kurie uždeda sąžinės pareigą nedalyvauti jokiame kare ir visada, tai tie įsitikinimai aiškiai užima asmens gyvenime „vietą lygiavertę tai, kurią užpildo Dievas tarp tradiciškai religingų žmonių“. Kadangi jo įsitikinimai veikia kaip religija jo gyvenime, toks asmuo tiek pat turi teisę į „religinę išimtį būti atleistas nuo karinės tarnybos, kiek kažkas kitas, kurio prieštaravimas karui kyla iš grynai tradiciškai religinių įsitikinimų“. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Welsh prieš Jungtines valstijas*, 398, U.S. 333 (1970).
- ⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Bayatyan v. Armenia* [GC], no. 23459/03, ECHR 2011, par. 119.
- ⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje, *Eweida and Others v. the United Kingdom*, nos. 48420/10 and 3 others, ECHR 2013, par 80.
- ⁹ http://ccnmtl.columbia.edu/projects/mmt/udhr/article_18.html
- ¹⁰ <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>
- ¹¹ https://echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
- ¹² https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf
- ¹³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje, *Eweida and Others v. the United Kingdom*, nos. 48420/10 and 3 others, ECHR 2013, par 80.
- ¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Bayatyan v. Armenia* [GC], no. 23459/03, ECHR 2011, par. 118.
- ¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Arrowsmith v. the United Kingdom*, no. 7050/75, Commission report of 12 October 1978, DR 19, par. 69.
- ¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Blumberg v. Germany* (dec.), no. 14618/03, 18 March 2008.
- ¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Lautsi and Others v. Italy* [GC], no. 30814/06, ECHR 2011.